

Felsefeyi Yeniden İnşa Etmek

Robert B. Talisse

Prof. Dr., Vanderbilt University

Çev: Feyza Demir

Arş. Gör. Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Felsefe Tarihi Ana bilim dalı Araştırma Görevlisi
fdemir@konya.edu.tr

Atf

Robert B. Talisse Çev. Feyza Demir, Felsefenin Yeniden İnşası, Marife, Yaz 2016, 16/1, ss. 179-191

Gerekli altyapıyı oluşturduktan sonra şimdi artık John Dewey'in fikirlerini araştırmaya hazırız. Bu işe girişmeden önce nasıl bir yol izleyeceğimi anlatmalıyım. Müteakip sayfalarda sadece felsefe hakkında konuşmayacak¹, aynı zamanda felsefe düşüneceğiz de. William James felsefelerin "görüler" olduğunu, "onların hayatın sürükleyişlerini görme ve bütün kayganlığını hissetme şekilleri" olduğunu söylemiştir². Bu yüzden Dewey'in fikirlerinin bir el kitabı çapında incelenmesi yeterlidir. Eğer biz gerçekten Dewey'in bakış açısını –yaşamın sürükleyişini anlamada farklı bir yöntemi- yakalamak istiyorsak onun fikirlerini oluşturan problemlerle yüzleşmek zorundayız ve bu yüzden felsefe yapmak zorundayız. Bu sebeple bizatihi felsefeye dair bir bölümle başlamamız uygundur.

Biz önceki bölümün sonunda pragmatistlerin genellikle geleneksel felsefe yapma yollarını eleştirdiklerini ve bu nedenle felsefenin yeni bir çeşidini ortaya koymak istediklerini keşfettik. Dewey bu bakımdan tipik bir pragmatisttir. O, felsefeyi yeniden inşa etmeyi hedefler. Felsefenin yeniden inşası kavramı Dewey'in bütün çalışmalarında devam etmiştir ve bu yüzden onun felsefesini anlamak için gereklidir. Felsefenin yeniden inşası ne anlama gelir? Dewey felsefenin üzerinde yeniden odaklanılmasına ihtiyaç olduğunu ileri sürer. Felsefeciler felsefenin ne olduğuna ilişkin fikirlerini felsefi araştırmanın konusu haline getirmelidir. Onlar felsefenin bizatihi işleyişini sorgulamalıdır! Dewey geleneksel felsefeyi tamamen göz ardı etmez, aksine o, felsefenin felsefi bir eleştirisini yapmıştır; o, klasik felsefi

¹ Orijinal metinde italik olarak geçen kelimeler çeviride de italik olarak gösterilmiştir (çeviren notu)

² William James, *A Pluralistic Universe*, Cambridge, Harvard, 1977, s. 14

problemlerin terk edilmesi ve yeni problemlerin düşünülmesi gerektiğini gösteren bir tez geliştirmiştir.

Dewey'in felsefi geleneği eleştirisinin merkezi, felsefenin doğası, kökeni ve amaçlarıyla ilgili kuramı olan *metafelsefesidir*.³ Biz, Dewey'in felsefelerin nasıl ortaya çıktığıyla ilgili değerlendirmeleriyle başlayacak, daha sonra geleneği eleştirisine ve son olarak felsefenin yeniden inşası için onun temel stratejisine geçeceğiz.

Felsefenin Kaynakları

Mesele: Tesadüfi Bir Dünyada Canlı Bir Varlık

İnsan, kendini tesadüfi bir dünyada yaşıyor olarak bulur; onun varlığı kötü bir şekilde ortaya konan bir kumar içerir. Dünya bir risk sahnesidir, o, belirsizdir, değişkendir... (EN,LW 1:43)

Ben bilgisayarıma bu cümleyi yazmak için otururken pencereimin aşağısındaki caddede gezinen arabaların sesi, telefon kablolarına konan ve yakınımdaki ağaçların dallarında cıvıldaayan kuşların sesini bastırıyor. Kuşların ötüşü tuhaf bir şekilde odanın içinde yankılanan radyodan gelen hafif müziği tamamlıyor. Hava ılık, gökyüzü berrak, pencereler açık ve apartmanın içinden serin bir rüzgar esiyor, masamın üstündeki notlarım uçuşuyor. Dağılan kağıtları düzeltirken penceremden ıslık ıslık parıldayan güneşi fark ediyorum, eğer oda böyle güneş almaya devam ederse perdeleri kapatmak zorunda kalacağım. Eğer perdeleri kapatacak olursam pencereleri de kapatmak zorundayım ve böylece serin rüzgar içeri girmeyecek. Belki de o zaman odayı normal sıcaklıkta tutmak için klimayı kullanmak zorunda kalacağım. Çünkü oda sıcaklaştıkça bilgisayarım bozulacak ve çalışmamı sona erdirmek zorunda kalacağım.

Bana öyle geliyor ki yazım doğal ve teknolojik faktörlerin dinamik olarak birleştiği ilginç bir kompozisyon içinde yer alıyor. Arabalar, kuşlar, telefon hatları, ağaçlar, bilgisayar, müzik, güneş ve ben ortak bir çevrenin içinde uzanıyoruz. Eylemim –yazmak- diğer sebeplerle ilgili olarak ya uyum sağlayacak ya da bozulacaktır. Fakat Dewey'in dünyanın asli unsuru olduğunu iddia ettiği belirsizlik ve risk nerede?

Biz genellikle eylemlerimizin altındaki özel bir şartlar yığını olan *çevrenin* farkına varabilmek için günlük faaliyetimizin akışını kesmeyiz. Hatta eylemlerimizin herhangi özel bir bağlam içinde ortaya çıktığını da düşünmeyiz; *basitçe* eyleyiz, *bir şey yaparız*. Biz dünya ile bizim aramızdaki asli ilişkiselliği göz ardı ederiz. Biz "içsel" dünyamız ile "harici" dünyalar arasında aşılabilir bir uçurum olduğunu hayal ederiz. Ancak eylemle belki bu iki ayrı dünya arasında bir arayüz inşa edebiliriz. Fakat Dewey'in görüşüne göre biz aslında sadece bir *çevrede* yaşayan canlılar değiliz, aksine *çevreyle* yaşayan varlıklarız (LI, LW 12:32). Yaşamımız sadece belli koşullar *altında* gerçekleşmez, biz böyle koşulların *içinde* yaşarız, biz yalnızca dünya *üzerine* eylemde bulunmayız, biz dünyanın da faileriyiz.

³ 'Meta' eki asıl itibarıyla 'sonra' anlamına gelen fakat 'ötesi' ya da 'üstü' anlamlarında da kullanılan Grekçe bir kelimedir.

Fakat Dewey'in görüşüne göre biz aslında sadece bir çevrede yaşayan canlılar değiliz, aksine çevreyle yaşayan varlıklarız. Yaşamımız sadece belli koşullar altında meydana gelmez, biz böyle koşulların içinde yaşarız, biz yalnızca dünya üzerine eylemde bulunmayız, aynı zamanda dünyanın faileriyiz.

Çevre bu yüzden temel bir unsurdur. Bir kimse kelimenin tam anlamıyla çevre olmadan yaşayamayacağımızı söyleyebilir. Doğru olsa bile, bu konuşma tarzı bizi yanlış yöne götürebilir. 'Çevre' terimi, hayatımızın üzerine kurulu olduğu ve statik bir gerçekliğin mevcut olduğunu akla getirebilir ve bu durum iki olguyu gözden kaçırmamıza yol açabilir: (1) Çevre tam anlamıyla bizim dışımızda var olan bir varlık *değildir*. Biz çevrenin bir *parçasıyız*, onun *içinde* yaşarız. (2) Çevre statik *değildir*, *süreçseldir*, *değişkendir*, *dinamiktir*. "Çevre" terimi kalıcı, bağımsız bir varlığa işaret etmez; aksine, o belirli bir zamanda ve belirli bir yerde yaşadığımız *koşulları* birlikte oluşturan aktif ve birbirine bağlı *güçlerin* ya da *faktörlerin* oluşturduğu bir dizinin kestirme bir ifadesidir.

Dünyayı ve kendimizi bu şekilde düşünmeye alışık değiliz, bu yüzden bu noktayı biraz daha vurgulayalım. Sen şu anda bu kitapta bir cümle okuyorsun. Okuma eylemi yalnızca bazı çevresel koşulların hüküm sürdüğü zaman oluşabilir; örneğin yeterli ışık ve sessizlik olmaksızın okumak mümkün değildir. Bir an okumayı durdur ve çevreni incele. *Neredesin?* Okumanı etkileyen çevre içerisinde etkin güçler nedir?

Çoğu kez tenlerimizin *içinde* bir yerde var olduğumuzu düşünürüz. Bu makul mü? Tenin altında hayatta kalmamızı sağlamak için çeşitli şekillerde birlikte çalışan organlar, kemikler, kaslar, kan ve hücreler mevcuttur. Bu görünüşte içsel işleyişler gerçekte çevrenin farklı yönleriyle etkileşirler. Söz gelimi, nefes alıp verdiğimizde çevredeki havayı teneffüs ederiz. Solunum sistemimiz, böylece oksijeni havayı oluşturan diğer gazlardan ayırır; diğerleri çevreye geri atılırken oksijen tenimizde kalır. Benzer açıklamalar bütün diğer hayati fonksiyonlar için de verilebilir. Kelimenin tam anlamıyla sen çevre içindesin ve çevre de senin içindedir. Tenin seni çevreden ayıran bir engel değildir. Aksine bedeninin geri kalanı gibi cildin de çevre ile birlikte devam eder. Sen bir *organizmasın*, yani, bazı *süreçlerin* odağı, sürekli bir *değiş tokuş*, çevrenin içinde diğer güçlerle var olan bir *geçiş*. Sen, dünya üzerindeki bağımsız bir izleyici olmaktan çok, dünyanın içinde yaşayan bir varlıksın.⁴

Senin hayatiyetini devam ettirmen çevrenin diğer unsurlarıyla gerçekleştirdiğin iletişime bağlıdır. Sözgelimi yaşadığın çevre yetersiz oranda oksijene sahipse, soluk alıp verme duracak ve öleceksin. Neyse ki, atmosfer çevrenin görece sabit bir özelliğidir ve muhtemelen ileriki zamanlar için bolca oksijen vardır. Bununla birlikte çevreler değişken olabilir ve insan birçok açıdan zayıftır. Çevreler birikimini etkileyen güçlerin dinamik bir birleşimi olduğundan değişken olabilir. Kasırgalar, seller, veba salgınları, kıtlıklar, yangınlar ve depremler bir çevrenin insan güvenliğini nasıl tehdit ettiğini gösteren açık örneklerdir. Bu gibi durumlarda, organizma bu zorluklarla baş edebilmek için çevrenin diğer faktörlerinden yardım almak zo-

⁴ Bk. John Dewey, *Art as Experience* (AE, LW10: 18ff).

rundadır, suyun ateşi söndürmede ve antibiyotiklerin hastalıkla mücadele etmede kullanılması gibi.

Bir çevrenin dengesiz bir şekilde nasıl geliştiğini ve bu yüzden sorunlu olduğunun örnekleri için geniş çaplı yaşanan afetlere dönmemize gerek yoktur. Değişkenlik daha yerel düzeylerde de vardır. Güneşten yanma, soğuktan donma ve su kaybı (dehidrasyon) aşına olduğumuz tehlikelerdir. Bütün bunlar insan organizmasının çevrenin belli bazı unsurlarıyla olan etkileşiminin gerilmesi, engellenmesi ya da tıkanmasıyla ortaya çıkar; çevre organizmanın karşılayamayacağı bir tehdit haline gelir. Bu durum organizmada hasarla sonuçlanır. Eğer hasar aşırı ise organizma ölür. Bundan başka elbette daha az dramatik olaylardan örnek verebiliriz. Rüzgarın esmesi taşıdığım notlarımı yere düşürebilir, dolayısıyla bir rahatsızlık yaratabilir; onları toplamak çevre düzenini yeniden düzenleme girişiminde bulunmamdır. Güneş ışığı bilgisayar ekranım üzerinde bir parıltı yaratır, böylece yazdığım kelimeleri okuyamam. Ben güneşliği kapatarak sorunu çözerim. Yani, ben mevcut koşullara *müdahale ederim*, çevreyi *değiştirmek* için çevreyi kullanırım; mikro düzeyde dünyayı değiştiririm.

Muhtemelen şimdi bölümün başındaki alıntıyı anlayabiliriz. Yaşam bir kumarı barındırır, çünkü yaşam değişkenlik eğilimli bir çevreyle etkileşime bağlıdır. Hatta çevrenin değişkenliği belirsizdir- değişkenlikler belirsizdir! Çevrenin tehlikeleri “düzensiz, değişken, saatlerine ve mevsimlerine göre sayılamaz.” Diğer taraftan, çevreler aralıklı bir şekilde durağandır. Dünya toptan bir kaos değildir, tek seferde her şey değişmez. Hiçbir şey nihai olarak değişmez değilse de, çevrenin içindeki bazı faktörler çoğunlukla düzenlidir. Biz bu meseleyi Dewey’le sona erdirelim, tesadüfi ve riskli bir özelliği olduğu için dünya hem riskli hem de durağandır.

İnsan kendini bu yüzden çok zor bir durum içinde bulur. Çevrenin korkulu doğasına ve bütün risk ve tehlikelere rağmen yine de *eylemde bulunmalıdır*:

Her dakika canlı yaşamı çevresinden gelen tehlikelere maruz kalır ve her dakika, ihtiyacını karşılamak için çevresinde bir şeylerin farkında olmalıdır. Bir canlının hayatı ve kaderi çevresiyle etkileşimine bağlıdır, dışarıdan değil, en samimi şekilde (AE, LW10:19).

Çevre eylem arar, o bir cevap gerektirir. Eğer biz eylemezsek ya da uygun-suz bir şekilde eylesek, olumsuz sonuçlarına katlanmak ve belki ölmek zorundayız. Herhangi bir eylemi üstlenen kişi, geleceğin belirsizliğinin kaynağıdır. Çevreye fazlasıyla cevap verecek eylemin belirli bir yolunun olmasının yükselmeye hiçbir garantisi yoktur. Dahası, eyleyen kişi mevcut çevreye değişiklikler getirir, fakat böyle değişikliklerin birinin faydasına olacağı konusunda kesin bir teminat asla yoktur. Bazı eylemler mevcut koşulların zorluklarıyla karşılaşmayacaktır. Diğerleri anlık tehlikeleri karşılaşmak için yeterli olabilir, fakat gelecekte daha tehlikeli durumlarda başkasını üretecektir. Gerekli olmasına rağmen eylem risklidir.

Felsefeyle ne yapılır? İnsanlar sık sık felsefi düşünceyi uzak, müstakil bir düşünme olarak düşünürler. Dewey farklı bir görüşe yer verir:

Şurası muhakkak ki, durağanlığın ve belirsizliğin içinden çıkılmaz karışıklığının neden olduğu zorluklar felsefeyi doğurur ve bu zorluklar felsefenin tekrarlanan problem ve konularında yansımaları bulur (EN, LW1:46).

Dewey, felsefenin tesadüfi bir dünyada canlı varlığın trajedisine bir cevap olarak ortaya çıktığını söyleyerek devam eder. Bu cesur bir iddiadır. Bunun doğru olduğunu görmek için onun iddiaları hakkında biraz daha bilgi vermek zorundayız.

Cevap: Tehlikeden Kaçış

Tehlikeyle sürekli karşı karşıya gelme canlı varlığa zarar verir, hayatta kalmak için ise tehlikeli durumlara cevap verecek teknolojiler geliştirmelidir. Yani canlı varlık çevresini *kontrol etmeye* çalışmalıdır. Dewey insanoğlunun tesadüfi bir dünya içerisinde kontrolü sağlamak için iki genel strateji bulduğunu savunur. Genel terimlerle söylenirse, bu stratejiler bir taraftan dua ve gelenek, diğer taraftan ise bilim ve teknoloji şeklini alır.

İlk insanlar dua aracılığıyla kontrol arayışındaydılar. Onlar gereçlerden, diğer korunma yollarından ve güçten yoksun oldukları için tam anlamıyla çevrenin insafına kalmışlardı. Onlar çevrelerinin, ibadet ve kurban yoluyla temas kurdukları ve etkilendikleri gizli güçlerin ve doğaüstü varlıkların yönetimi altında olduğunu düşündüler. Bu strateji, uzak atalarımızın mitlerinde, ayinlerinde ve batıl inançlarında açıkça görülür. Onlar için verimsiz bir hasat, seller ve hastalık gibi çevresel felaketler memnuniyetsiz ruhların göstergeleriydi. Gücenmiş tanrıları memnun etmek ve düzeni yeniden sağlamanın ibadetler aracılığıyla yapılabileceği düşünüldü. Bu tekniğe göre güvenlik, dünyayı yöneten ve bu yüzden kaderi kontrol eden doğaüstü güçlere karşı doğru bir duygusal ve ruhsal tutum benimseyerek sağlanırdı.

Zamanla dua yöntemleri sistematize edildi ve sosyal olarak genelleştirildi. "Geleneğin belirli bir dokusu oluşturulmuştur" ve "yaşamı algılamanın komünal bir yolu" doğmuştur; yarı-dini mitler ve ayinler bir klanın, grubun, kabilenin ya da ulusun tanımlayıcı bir özelliği olmuştur (RP, MW12:84). Bu demektir ki, *kültür*, duayla birleşen batıl inançlar ve adetler etrafında ortaya çıkar. Bir kültürün gelişmesi alışkanlıkların, adetlerin, kurumların, sosyal yasaların ve davranışlara ilişkin resmi doktrinlerin formüle edilmesi ile gerçekleşir. En genel anlamıyla bir kültür *ahlaki* bir gelenekle, bu demektir ki, evrendeki yerimize ilişkin bir imajla, insan yaşamının *anlam* ve önemine dair bir görüşle tanınır.

Dua, başka bir deyişle kontrol eden güçlerin yardımını kazanmak için içe dönüş yolu sonuç olarak güven vermez. Tehlikeler en saf kalbin başına gelebilir, riskler en büyük ümide rağmen var olmaya devam eder. Dahası "kişinin varlığını sürdürmesi için gereksinimler dünyanın gerçeklerine biraz dikkat etmesi zorunluluğunu getirdiği için" (RP, MW12:85) dua yöntemleri evrensel olarak uygulanamaz. Yaşamdaki iniş çıkışlarla başa çıkmak için bir ikinci taktik böylelikle geliştirilmiştir. Bu strateji "dünyayı eylem yoluyla değiştirerek" "doğa güçlerini hesaba katma"yı içerir (QC, LW4:3). Düşman çevrelerle doğrudan *karşı karşıya gelme* alet yapımı, tarım ve avcılığa dair uygulamalı sanatların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu gibi yollarla insanlar ihtiyaçlarına daha iyi uyum sağlamak için koşulları dönüştürmeyi öğrenmiştir. Canlı varlığın kontrolü ele geçirmesi ancak çevre üzerinde

eylemde bulunması yoluyla gerçekleşir, içsel tutumların değişmesi ile değil. Dönüş-türme teknikleri geliştikçe, çevre üzerindeki kontrolün derecesi de artar.

Artan kontrol ile birlikte bu, dünya hakkında bir sağduyuya dayalı inançlar bütünü ortaya çıkar: odun yanıcıdır, sivri noktalar keser, ateş sıcaktır, ağır nesnelere düşer, hayvanlar tuzakla yakalanabilir, bazı bitkiler zehirlidir. “Gözlenen olgular ve doğanın düzeni” hakkında “yavaş yavaş sade genellemeler oluşur”. Fakat dönüştürme teknikleri “sadece olgusal gerçeklerin bir toplamını sağlamaz”, onlar aynı zamanda “materyaller ve araçlarla ilgili uzmanlaşmayı ve aklın deneysel davranışının gelişimini sağlar” (RP, MW12:85-86) Sonuçta bilim ve teknoloji doğar.

İnsanoğlunun tarihi, bu iki cevap tarzının birbirini takip etmesi ile sıkı sıkıya ilişkilidir. Bilimsel cevap tarzı dünya hakkında olgu bilgisinin bir sisteminin oluşmasını sağlayan pratik sanat ve teknolojiler ortaya koyar. Dua tarzı ise adet, din ve ahlakın kültürel bir geleneğini oluşturur. Bilimsel düşünce kısmen sistemli ve soyutlanmış olduğu sürece, bilimsel olmayan kültür rahatlıkla bilimle birlikte var olabilir. Fakat bilimsel düşünce kümülatif bir etkiye sahiptir. “Sanatlar ve zanaatlar gelişip daha detaylı hale geldikçe, olgusal ve test edilmiş bilgi oranı genişler...” (RP, MW12:86). Bilimsel bilgi genişledikçe de geleneksel inanç ve değerlerle çatışma potansiyeli artar.

Tarih, bilimin geleneksel inançlarla nasıl doğrudan çatışmaya girdiğinin pek çok örneğini sağlar. On yedinci yüzyıldaki Galileo'nin davasını düşün. Galileo öncesi hakim düşünce, hareketsiz Dünya'nın evrenin merkezinde olduğu ve bu yüzden bütün diğer göksel nesnelere onun etrafında döndüğüydü. Dini ve ahlaki doktrinlerin yapısı bu görüş etrafında inşa edilmişti. Dünyanın evrende merkezi bir konuma oturduğu için, insanın da evrenin yaratıcısının dikkatinde merkezi bir konuma sahip olduğuna inanılıyordu. Galileo, *geo-sentrik* (yer merkezli) evren tasarımasının doğru olmadığını ve delillerin, ilk kez Kopernik tarafından ileri sürülen *helio-sentrik* (güneş merkezli) evren modelini desteklediğini gösterdi. Astronomideki bu gelişme geleneksel kültürün temelini çürüttü. Kendi değerlerine ilişkin iddiaları desteklemek için artık insanlar evrenin yapısına başvuramazdı; Dünya, Güneş etrafında dönen gezegenlerden sadece biriydi. Biliyoruz ki, Galileo döneminin baskın kültürel kurumu tarafından tutuklandı ve cezalandırıldı. Teknolojinin insan yaşamına müdahalesi ile ilgili tartışmalarda bilimle geleneğin çatışmasının güncel ve neyse ki daha az uç örneklerini günümüzde de görmekteyiz: ötenazi, klonlama, genetik mühendisliği ve yapay zeka gibi.

Canlı varlığın tehlikeden kaçma çabaları iki farklı ürün ortaya koyar: gelenek ve bilim. Bu iki cevap tarzı farklı kaynaklardan beslendiğinden, insanların ilgilenecek zorunda olduğu yeni bir *çesit* zorluk ortaya çıkar, yani, ahlakın ve geleneksel adetlerin bilimsel metod, bilgi ve tutumlarla uzlaştırılması. Dewey “felsefenin kökeninin iki farklı türden zihinsel ürünün uzlaştırmasına yönelik bir çabaya dayandığını” (RP, MW12:89) öne sürer. Bu yüzden Dewey'in esas metafiziksel postülatı şudur:

Felsefenin özel alanı, problemleri ve ana konusu belirli bir formunun ortaya çıktığı toplumsal hayattaki stresten ve gerilimden doğar... Onun spesifik problemleri insan yaşamındaki değişikliklerle farklılaşır. Ki bu deği-

şimler her zaman devam eder ve zaman zaman kriz ve insanlık tarihinde bir dönüm noktası oluşturur. (RP, MW12:256)

Antikçağ Yunan filozofu, Platon, meşhur söylemiyle felsefenin “merak”⁵ ile başladığını açıkladı. Dewey felsefenin belirli bir toplumsal koşullar kümesinden ortaya çıktığını savundu. Felsefe bu yüzden “açık ve önyargısız bir kaynaktan tarafsız bir şekilde gelişmiş” değildir, aksine o, “baştan onun için biçilmiş bir misyon”⁶a sahiptir (RP, MW12:89). Felsefe *sosyal* bir misyona sahiptir.

Dewey’in Felsefî Geleneği Çözümlemesi

Felsefenin Yükselişi: Değişmezlik Arayışı

Bilimle geleneğin çatışmasına ilk karşılık, çelişen faktörlerin ayrılabilceği *sosyal* bir ayrımı getirmektir. Bilimle ilişkilendirilen sanat ve zanaat ile uğraşanlar tarihsel olarak “ortak” bir esnaf, zanaatkâr ve işçi sosyal sınıfına indirgenmişti. “Aristokrat” ve üstün sınıflar, aksine, sanat üretiminde hiç yer almaz, bilakis, dünyevi işlerden sıyrılarak geleneksel kültürü muhafaza ederlerdi.

Fakat karşılığın bu çeşidi uzun süre devam etmedi. Bilimsel bilgi öylesine genişledi ki, çatışmanın artık sınıfsal ayrılıkları içermediği bir zaman geldi. Dünyanın tehlikeleriyle yüzleşmede bilimsel yaklaşımın başarısının ışığında, geleneksel inançlar günlük deneyim dünyasında otorite iddiasında artık bulunamazdı. Bu yüzden bir şeye ihtiyaç vardı, “sağlam temeller üzerine geleneksel inancın temel unsurlarını yerleştiren rasyonel araştırmanın bir metodunu geliştirmek...” (RP, MW12:89)

Önceleri geleneksel inançlar kendini haklı çıkarmak için alışkanlık ve geleneğin gücüne dayanmışken, şimdi daha kalıcı bir yapıya ihtiyaç vardı. Böyle bir yapı bilimin egemen olduğu doğal dünya içinde bulunamayacağı için, yapının doğaüstü, metafiziksel ve bu yüzden bilimsel araştırmanın erişiminin ötesinde olması gerekiyordu; “eskiden geleneğe dayanan şey yeniden düzenlenmeliydi, artık geçmişin alışkanlıklarına değil, fakat Varlığın ve Evrenin gerçek metafiziğine dayanacak şekilde...” (RP, MW12:89)

Felsefe bu yüzden “rasyonel temellerle benimsenmiş inançların ve geleneksel adetlerin ruhunu savunmayı” üstlendi. Bu teşebbüste ilk eylem “varlığın iki alanı arasında sabit ve esaslı bir ayrım” getirmektir (RP, MW12:90-92). Geleneksel felsefeler bu yüzden tipik olarak “iki dünyalı” gerçeklik teorisi olarak isimlendirileceğimiz bir teoriye yer verir. Platon’un felsefesi bu eğilimin güçlü bir örneğidir.⁶ Platon meşhur söylemiyle, gündelik deneyimlerimizde karşı karşıya geldiğimiz zamansal-mekansal dünyanın değişiminin ve bozulmanın dünyası olduğunu kaydeder.

Böyle bir dünya Platon’a göre, bu yüzden bozulmuş ve son tahlilde anlaşıl mazdır. Tecrübe ettiğimiz dünya sürekli değişim ve yeni bir şey *olma* halinde oldu-

⁵ Platon, *Theaetetus* (15d). Krş. Dewey, “Felsefe merakla ana rahmine düştü, boş zamanla doğdu ve tefekkürle beslendi” (EN,LW1:101)

⁶ ‘İki dünyalı’ metafizik için bk. Platon, *Phaidon* ve *Devlet*.

ğundan, onun ne olduğu bilgisine sahip olmak mümkün değildir. O böylelikle zamansal-mekansal olmayan bir alanı, tecrübenin objeleriyle değil, formlar (idealar) dediği soyut varlıklarla doldurulan “İdealar Dünyası”nı keşfetti. Platon’un görüşüne göre formlar sonsuz, üstün, değişmez ve mükemmeldir; onlar duyu deneyiminin bedensel organları ile değil, ruhun özel bir gücü olan “akıl” ile kavranır. Gerçek bilgi yalnızca fiziksel varlık ve tecrübenin dünyasından uzaklaşarak kazanılır; felsefe yoluyla –Akıl egzersiziyle- bir kişi formlarla ilişki kurar ve gerçek bilgiye ulaşır.

Bu yüzden Platon’un görüşü, dünyanın bilimsel çalışmaya bağlı bilginin değerini düşürdü. Bilim, değişimin metafiziksel olarak bozulmuş dünyasıyla ilgilendiğinden, onun ürünleri –sonuçları durumunda olan inanç, tutum ve yöntemleri- epistemolojik olarak felsefi düşüncenininkilerden aşağıdadır. Daha önceden bilimi de içermek üzere kullanılan sınıf ayrımı böylelikle felsefe tarafından *metafiziksel bir düalizme*, yani varlığın farklı türleri arasındaki karşıtlığa dönüştürüldü. Platon’a göre, fizik dünya ve formların ideal dünyası arasında özsel bir metafiziksel karşıtlık vardır. Dahası bu düalizm bilginin farklı türleri arasındaki zıtlık demek olan epistemolojik bir düalizm oluşturur. Duyusal tecrübe fiziksel objelerin yanıltıcı dünyasına bağlanırken ve bu yüzden gerçek bilgiyi meydana getiremezken, akli meleke, bilginin gerçek nesnelere olan ideal formları anlar. Varlığın ikincil bir alanına hasredilmiş olan deney ve dolayısıyla bilimle, -felsefenin ele aldığı ‘üst düzey’ gerçeklik tarafından temsil edilen- geleneksel değerler ve adetler korunur ve sürdürülür.

Geleneği korumak için düalizmin sunulması eğilimi Platonculuk’a has değildir. En farklı çizgilerden geleneksel felsefeler şu veya bu şekilde bu taktiği kullanagelmıştır. Aristo’da Madde ve Form düalizmini, St. Augustine’de Tanrı’nın şehri ve insanın şehri düalizmini, Descartes’ta Ruh ve Beden düalizmini ve Kant’ta da Numen ve Fenomen düalizmini buluruz. Her bir örnekte düalizmin ilk terimi yalnızca gerçek bilginin kaynağı ve objesi olan ve “felsefenin sistematik disipliniyle kavranabilen” varlığın sonsuz ve değişmez türüne işaret eder. Diğer terim aynı şekilde “günlük deneyimin sıradan deneysel, göreceli gerçek fenomenal dünyayı” “kusurlu ve yok olan dünyayı” yani bilimin ilgi alanını gösterir (RP, MW12:92). Dolayısıyla felsefe,

...konusunun, çözümsüz bir sorun yaratacak seviyede gizemli bir durum haricinde birbiriyle hiçbir ilgisi olmayan hakiki anlamda gerçek ile sadece görünen; süje ile obje; fiziksel ile zihinsel ve ideal ile aktüel arasında ikiye bölünmüş (QC, LW4:195)

olmasıyla tanımlanır.

Kendini gerçeğin tarafsız ve tavizsiz arayışı olarak tanımlayan geleneksel felsefe, yine kendini günlük yaşamın meseleleri ve bilimin uygulamaları üstünde bir konuma yerleştirdi. Dewey şöyle yazar:

Felsefe aşkın, mutlak ya da içsel gerçekliğin varlığını ispatlama ve bu yüksek gerçekliğin doğasını ve özelliklerini insana ilham etme görevini üstlenmiştir. Bu yüzden kendisinin pozitif bilim ve sıradan pratik deneyimde

kullanılından daha yüksek bilgi aracına sahip olduğunu ve dolayısıyla yüce bir saygınlıkla nitelendiğini iddia etmiştir. (RP, MW12:92)

Ve bu yüzden,

Neredeyse her şey hakkında ayrılan felsefi doktrinler, felsefe olarak kendilerinin ayırt edici kaygılarının, mekânsal veya zamansal olana duyarsız bir tarzda –var olan– sabit ve nihai olanı araştırmak olduğu varsayımında birleşirler (RP, MW12:260).

Tarihsel olarak felsefe, gerçekliğin “daha üstün” bir türü üzerinde çalıştığı için kendini günlük hayatın endişelerinin ve diğer disiplinlerin uygulamalarının bir şekilde üzerinde göregelmiştir.⁷

Dewey’in Geleneği Eleştirisi

Tabii ki, Dewey’in felsefi düalizmin kökenlerine ilişkin çözümlemesi, ayrımlar yapmaya yönelik felsefi uygulamaya bir itiraz teşkil etmez. Daha ziyade, Dewey entelektüel *ayrımların* sözde sabit ve ebedi *düalizmlere* dönüştürülmesi uygulamasına karşı çıkar. Bir kez ortaya çıktı mı düalizmler, parçalanmış gerçekliklerin nasıl birbiriyle ilişkili hale getirileceği problemine yol açar. Mesela Platon’u düşünelim; Fiziksel dünya ve İdeal Dünya düalizmi ortaya atılınca o, bu dünyaların birbirleriyle nasıl ilgili olduklarına dair çözümsüz bir problemle karşı karşıya kalmıştır. Bu, Aristo’nun da iddia ettiği gibi, Platon’un asla yeterince çözüme ulaştıramadığı bir sorundur.⁸

Dewey, geleneksel felsefenin düalizmlerini gerçeklikte sabit ve ebedi ayrıklıkları almaz, daha ziyade özel sosyal koşulları ortaya çıkarır. Onların mevcut zorluklarla başa çıkmasının uygun olmadığı gibi. Dahası, geleneksel düalizmlerin ikiye bölmüş oldukları tam olarak birleştirme fikri sorununun tam olarak kaynağı iken onları koruyan onları koruyan bir felsefe, felsefe tarihinde diğer başarısız yaklaşımları teşvik etmiş ve geliştirmiştir: duyarsız tarafsızlık, diğer-dünyevilik, yabancılaşma, kayıtsızlık gibi.

Felsefeciler geleneksel olarak sadece aşkında bulunabilen bir tür, değişmeyen alan, nihai gerçeklerle ilgili olabileni bizzat aldıkları için dünyadan geri çekilmişlerdir. Dikkatlerini varsayılan üstün bir alana çekerek, mevcut felsefe ilgisizken, onlar sıradan hayatı terk etmişlerdir. Gerçeği tek başlarına takip eden felsefeciler ilginç ve alışılmadık sorunlar üzerinde –daha doğrusu onlar her bir diğer entelektüel çabadan kendilerini soyutlamada bulmacadılar- çalışan seçkin entelektüel bir grup düşünürden oluşmaktaydı.

Üzerinde düşünmenin sadece felsefecilerin görevi olduğu özel birtakım “sorunlar”ın bulunduğu düşüncesi bugün bile varlığını sürdürmektedir. Genellikle böylesi sorunlar günlük yaşamdan tamamen kopuktur. Dahası felsefe, bir dizi ezoterik soruna yönelik özelleştirilmiş, teknik bir söz dağarcığı içerisinde yürütülür.

⁷ Düşünün, Amerika’da en yüksek akademik derecenin ismi ‘Felsefe Doktoru’dur (Ph. D.). Bu düşünce gösteriyor ki, bir konunun *felsefi* boyutu anlaşılır anlaşılmaz başka birinden öğrenilebilecek her şey öğrenilmiştir.

⁸ Özellikle bk. Aristoteles, *Metafizik*, Kitap A, 991a9ff.

Bu sözcükleri ve bunların ilgili olduğu sorunları sadece felsefeciler bildiğinden, felsefecilerin ne yaptığını bilmek profesyonel akademik disiplinin dışındakiler için neredeyse imkânsızdır. Nihayetinde felsefenin, içinde yaşamak zorunda olduğumuz dünyadan kaçışın bir aracı olduğu sonucuna direnmek zordur. Gündelik tecrübe dünyasına karşı felsefenin genel tutumunu nitelerken Dewey şöyle yazar:

“Yaygın olan inançlar, tecrübeler dünyasının karmaşıklık ve belirsizliğinden kaçışın sözde gerekliliği üzerine kurulmuştur. İçinde daha yüksek bir gerçekliği barındırdığı gösterilmediği sürece, hayatın kötü ve umutsuz olduğu düşünülmüştür. Kaçış felsefeleri, aynı zamanda tecrübe dünyasının hastalık ve acıları için telafi felsefeleri de olmuşlardır.”⁹

Bununla birlikte Dewey şunu iddia eder: Her ne kadar filozoflar “kendilerini Varlık, Doğa ya da Evren, geniş anlamda kozmos, Gerçeklik ya da Hakikat diye çeşitli şekillerde adlandırılan bir şey ile ilgilenen kimseler olarak görse ve halka da bu şekilde göstermeye çalışsalar” (RP, MW12: 260) da gerçekte onlar, belki bazen farkında da olmayarak, “sosyal gelenekler içerisinde işlemiş önemli birtakım değerlerle meşguldürler (RP, MW12: 94). Farkında olmadan felsefeciler toplumsal bir yükümlülük üstlenmektedirler, yani, geleneksel kültürle ilgili adetleri bilimsel inceleme tehlikesinden koruma yükümlülüğü. Böylesi gelenekler ilkel mit, kült ve batıl inancın bilim öncesi ve bilim karşıtı eğilimlerinin ürünü oldukları için, mevcut ilişkilerde yetkinlik konusunda geçerli bir iddiaya sahip oldukları şüphelidir.

“Felsefe, kendi reçetesini kendine uygulamalıdır” (MW10: 38).¹⁰ Yani, felsefe, kendi yöntem, varsayım ve ilkelerini sağlam bir analiz ve eleştiriye tabi tutmalıdır. Bu yapıldığı takdirde görülecektir ki, “şimdiye kadar felsefenin bilinçsizce, yani bilmeden ve istemeden, veya deyim yerindeyse, gizlice olduğu şeyi, bundan sonra açıkça ve bilinçlice olmalıdır”. Geleneksel felsefeler bilimle kültürü uzlaştırmaya yönelik toplumsal ihtiyaçtan ortaya çıkarırken, “gelecek felsefenin görevi insanın, kendi zamanının sosyal ve ahlaki sorunları hakkındaki fikirlerini aydınlığa kavuşturmak” (RP, MW12: 94). Bu yüzden felsefeciler gelenekten miras aldıkları bulmacaları terk etmeli ve toplumun karşı karşıya olduğu sorunlara dikkatlerini çevirmeliler. Yeniden inşa edilen felsefe böylelikle sosyal eleştirinin bir biçimi, toplumsal reformun bir aracı olur.¹¹ En genel anlamıyla felsefe, toplumsal görevini “geri kazanmalı”dır. Dewey şöyle yazar:

“Filozofların sorunları ile başa çıkmak için bir araç olmaktan çıktığında ve insanların sorunlarıyla başa çıkmak için felsefecilerce geliştirilen bir yöntem olduğunda, felsefe kendini geri kazanır” (MW10: 46).

⁹ “İnanmadığım şey” (LW5:267-278)

¹⁰ “Felsefeyi Geri Kazanma İhtiyacı” (MW10:3-48).

¹¹ Felsefenin toplumsal eleştirinin bir aracı olması gerektiği görüşü *Experience and Nature*'da ifade edilmiştir. (EN, LW1: 304-308)

Felsefenin, dünyanın sorunlarına yönelmesi yönündeki ısrarından Dewey, “bize önerilen herhangi bir felsefenin değerine yönelik birinci sınıf bir test ” çıkarır:

“Bu [felsefe], günlük hayat tecrübelerine ve bu tecrübelerin sıkıntılına irca edildiğinde, bu tecrübeleri bizim için daha anlamlı ve daha aydınlatıcı kılacak ve bizim o tecrübelerle olan ilişkilerimizi daha verimli hale getirecek sonuçlara ulaşıyor mu? Ya da söz konusu felsefe, gündelik tecrübeye ait şeyleri önceden olduğundan daha anlaşılabilir hale getirmekle ve o şeyleri “gerçekte” daha önceden sahip gözüktükleri değerden bile yoksun bırakmakla mı neticelenmektedir?” (EN, LW1: 18)

Geleneksel felsefeler gibi, yeniden inşa edilen bir felsefe de, kültür ve bilimin uzlaşısına dönük kesin bir toplumsal işlevi yerine getirmelidir. Farkında olmadan düalizm yoluyla geleneği bilimden korumayı amaçlayan geleneksel felsefenin aksine, yeniden inşa edilen felsefe çağdaş kültürün karşılaştığı toplumsal ve ahlaki problemlere bilimin yöntemlerini uygulamaya çabalamalıdır.

Yeniden İnşa İçin Genel Strateji

Elbette, sadece filozofların geleneklerinin bazı yönlerini terk etmeleri ve çağdaş toplumun karşılaştığı sorunlara dikkatlerini çevirmeleri gerektiğini ifade etmek yeterli değildir. Geleneksel düşünme yollarının uygulama, tutum ve yöntemleri çağdaş filozofların uygulamalarına iyiden iyiye sinmiş durumdadır. Bu haliyle felsefenin altında yatan ilkeler doğrudan çürütülemez; onlar, “soyut mantıksal form ve kategorilerden daha fazlasıdır,” onlar “alışkanlıklar, eğilimler, isteksizlik ve tercihin son derece yerleşmiş tutumlarıdır” (MW4: 14).¹² Bu yüzden felsefeyi yeniden inşa etme çabaları, geleneksel felsefeye yönelik *genetik* bir yaklaşım benimsenerek başlamalıdır. Yani, geleneksel sorunların *kaynaklarına* saldırılmalıdır. Birisi, *şayet* biz belli kelimeleri ve reddetmek için iyi bir gerekçeye sahip olduğumuz belli varsayımları benimserseniz, geleneksel problemlerin ortaya çıkacağını göstermelidir. Dewey’in dediği gibi, geleneksel felsefenin sorunlarını “çözmez”, “üstesinden geliriz” (MW4: 14).

Dewey’in yaklaşımının merkezinde, Darwinizmin felsefeye yansımalarını dikkate alan bir görüş vardır. Dewey şöyle yazar:

Mutlak sürekliliğin kutsal gemisine el koymakla, değişmezlik ve mükemmelliğin türleri olarak kabul edilemeyen formları doğmak ve ölmek olarak kabul etmekle *Türlerin Kökeni* öyle bir düşünme tarzı getirdi ki, bu tarz nihayetinde bilginin mantığına ve dolayısıyla ahlaka, politikaya ve dine yaklaşımı dönüştürmek zorundaydı (MW4: 3).

¹² “Darwinizm’in Felsefeye Etkisi” (MW4:3-14)

Darwin'in dersi değişmezliğin değil, *sürecin* gerçekliğinin en temel özelliği olduğudur. Geleneksel felsefenin değişmeyen'i arayışının boşuna olduğunu gösterecek, Darwin yeniden inşa için önümüze bir program koymuştur. Önümüzdeki bölümlerde biz Dewey'in, geleneksel felsefenin en önde gelen sorunlarının Darwin-öncesi dünya görüşünün arkaik söz dağarcığı içerisinde ortaya konmuş olduğu iddiasında bulunduğunu göreceğiz. Onun stratejisi bu sorunlara cevap vermek değil, fakat bundan ziyade sorunlar *olarak* onlara meydan okumak ve onların artık gereksiz ve terk edilmesi gereken sorunlar olduğunu göstermektir. İşte bu anlamda yeniden inşa edilen felsefe, geleneksel bulmacaların "üstesinden gelir"; "Eski sorunlar ortadan kaybolarak ve buharlaşarak çözümlenirken, tercih ve çabaya yönelik değişen tutumlara karşılık gelen yeni sorunlar onların yerini almaktadır" (MW4: 14).

Yeniden inşa edilen bir felsefe, bir şekilde doğa bilimleri üzerinde olmak iddiasında değildir; bilakis felsefe bilimle *başlamalıdır*. Yine, yeniden inşa edilen bir felsefenin görevi bilimsel araştırma metotlarını toplumsal sorunlara uygulamaktır, "onun amacı, insan için mümkün olabildiği ölçüde, bu çatışmalarla başa çıkmak için bir araç olmaktır" (MW12: 94). Yeniden inşa edilen felsefe *bilimseldir*.

Özet

Tesadüfi bir dünyanın içinde yaşıyoruz. Hayatta kalmak çevremizi kontrol altında tutma kabiliyetimize bağlıdır. İnsanlar kontrolü kazanmak için iki yol geliştirmişlerdir. Birinci yol sözde, dünyayı idare eden doğaüstü güçleri etkilemenin bir yolu olarak duayı savunur; mit ve ayine neden olur. Bu metot kültür ve ahlakın kökenlerine işaret eder. İkinci yol çevre üzerinde eylem yoluyla kontrolü kazanmaya çalışır. Başvurulan bu yöntem bilimin doğuşuna işaret eder.

Bilimsel metotların uygulanışı dünya hakkında deneysel inançların gövdesini oluşturur. Deneysel bilginin bu gövdesi genişlediğinde, kültür tarafından oluşturulan ve devam ettirilen geleneksel inançlara meydan okur. Felsefe böylesi bir çatışmayı uzlaştırma girişimidir. Dolayısıyla felsefe, hakikate ilişkin nötr bir arayış değildir; o, belirli zaman ve yerlerin toplumsal koşullarının ürünüdür.

Geleneksel felsefeler bilimle geleneğin çatışmasını, kendileri sayesinde basının kültürle ilişkili değer ve ilkelerin üstün gerçekliğinin bir alanına yükseltildiği düalizmler aracılığıyla çözmeye çalışmışlardır. Bundan dolayı, bilimsel metotlar ve bilimin konusunu teşkil eden ortak tecrübe dünyası daha aşağı bir gerçeklik değerine ve aşağı bir metafiziksel statüye indirgenmiştir. Geleneksel felsefeler bu yüzden kültürel değerleri bilimsel incelemeyi korumaya doğru yönelmiştir.

Yeniden inşa edilen felsefe, bu görüntüyü tersine çevirmiştir. Dewey'in görüşüne göre, felsefe "insan sorunları" ile başa çıkmada bilimsel metotları benimsemelidir. Böyle bir felsefe miras kalan bulmacayı terk edecek ve toplumsal eleştiriye dikkatini çevirecektir. Bu yüzden, felsefenin müstakil bir aydınlar sınıfı tarafından çalışılan kendine has sözcükleri ve kendi sorunlarıyla özel bir disiplin olması sona erecektir.

Yeniden inşa edilen felsefe ortaya çıkmadan önce felsefe uğraşısının geleneksel yöntemleri iyileştirilmeliydi. Dewey mevcut felsefeyi yeniden inşa etmek

için genetik bir yaklaşım benimsemiştir, yani, Dewey felsefi meselelerin kaynağına saldırmıştır. Darwin-öncesi dünya görüşüne bağlı öncüllerle ortaya çıkan felsefenin geleneksel meselelerini kanıtlamaya çalışmıştır. Terk edilen bu öncüllerle, Darwinci ilkelere bağlı yeni bir felsefe türü olan bu evre başlatılmıştır.

Kaynakça

- Dewey, John, *Art as Experience* (LW: Later Works), Harvard University, Cambridge 1934.
- , *Experience and Nature*, Later Works (EN, LW), George Allen and Unwin Limited, Osmania University, Hyderabad 1925.
- , *Logic: The Theory of Inquiry*, Later Works (LI, LW), Henry Holt and Company, New York 1938.
- , *The Reflex Arc Concept in Psychology*, Middle Works (RP, MW), Psychological Review 3, 1896, ss. 357-370.
- v *The Quest for Certainty*, Later Works (QC, LW), George Allen and Unwin Limited Press, Osmania University, 1929.
- James, William, *A pluralistic Universe*, Harvard University, Cambridge 1977.